

Вовк О.М.

кандидат економічних наук, доцент

доцент кафедри економіки повітряного транспорту

Борисюк І.О.

кандидат економічних наук, доцент

доцент кафедри економіки повітряного транспорту

Національний авіаційний університет, м. Київ

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ АВІАТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Успішна діяльність підприємства авіаційної сфери господарювання в умовах мінливого агресивного зовнішнього середовища потребує економічного обґрунтування та визначення стратегічних цілей в процесах розвитку підприємства. Розвиток є міждисциплінарною, філософською категорією, що використовується у різних галузях знання стосовно різних об'єктів дослідження. Традиційно синонімами розвитку є зміни в характеристиках об'єкту, набуття нових можливостей та властивостей тощо. В узагальнюючому значенні розвиток розглядають як вищий тип руху зміни матерії та свідомості; перехід від одного якісного стану до іншого; від старого до нового [1, с. 453]; набуття нової якості, що зміцнює життєдіяльність в умовах мінливого середовища [2, с. 117]; незворотня, спрямована, закономірна зміна матерії та свідомості, зміна стану системи на інший, кращий, більш ефективний або більш доцільний, безповоротна, спрямована, закономірна зміна матерії та свідомості [3]. Розвиток підприємства є похідною категорією від більш загального поняття розвитку й розглядається більш вузько як сукупність змін різної економічної природи, спрямованості, інтенсивності, що об'єктивно відбиваються у соціально-економічній системі підприємства під впливом певних внутрішніх та зовнішніх факторів, а також приводять до переходу та фіксації підприємства у різних відносно стабільних організаційно-економічних станах [4]; динамічний процес кількісних та/або якісних змін підприємства для задоволення виявлених та нових додаткових індивідуальних та суспільних потреб [5]; процес нарощення внутрішнього та зовнішнього потенціалу в межах однієї організаційної форми; сукупність цілеспрямованих змін діяльності для

переходу та більш високий якісний рівень виконуваних функцій, більш ефективна структура організації, виробництво конкурентоспроможної продукції; процес переходу економіко-виробничої системи у новий, більш якісний стан шляхом нагромадження кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури і складу, наслідком чого є підвищення її здатності чинити опір руйнівному впливу зовнішнього середовища та ефективність функціонування [6]. Очевидно, що, з одного боку, розвиток підприємства, будучи виключно важливою характеристикою підприємства в контексті його довгострокового успішного функціонування, не виникає автоматично й має бути забезпечений певними управлінськими діями цільового характеру, а, з іншого боку, розвиток підприємства напряму пов'язаний із його потенціалом, що підтверджується наявними дослідженнями [6].

Дослідження потенціалу підприємства як рушійної сили розвитку потребує уточнення взятого за основу підходу щодо трактування потенціалу підприємства. Попри наявність значної кількості визначень поняття потенціалу, їх можна звести до кількох принципово різних концепцій, які представляють потенціал підприємства як сукупність його ресурсів (ресурсна концепція); сукупність взаємозалежних функцій (функціональна концепція); сукупність ресурсів з можливостями і компетенціями, що сформовані системою управління (управлінська концепція). Зрозуміло, що можливості підприємства та його наявні компетенції є відображенням ефективного використання ресурсів, але не виникають автоматично разом із формуванням, акумулюванням економічних ресурсів в резервах розвитку підприємства. Тому пропонуємо потенціал підприємства розглядати як сукупність наявних та прихованих економічних ресурсів, що підприємство здатне залучити до власних процесів розвитку, та економічних можливостей і компетенцій підприємства, що формуються в процесі використання наявних ресурсів, формування нових конкурентних переваг, прогнозуванні впливів середовища, досягненні цілей стійкого та ефективного розвитку. Потенціал підприємства та його розвиток виступають комплексними категоріями, кожна з яких має свої складові. У процесі аналізу впливу змін потенціалу підприємства на його розвиток вважаємо за доцільне здійснити у розрізі окремих складових розвитку підприємства (табл. 1). Описаний вплив потенціалу підприємства на

формування цілей і шляхів його розвитку необхідно розглядати в розрізі системних властивостей і характеру змін окремих складових.

Розглянемо взаємозв'язки процесів розвитку економічного потенціалу та інноваційно-інвестиційних можливостей ресурсної бази на прикладі авіаційної сфери транспортної галузі. Проведене дослідження дозволило авторам визначити загальні проблеми в авіаційній сфері та окреслити основні перспективи розвитку підприємств в сучасних ринкових умовах, запропонувати шляхи їх вирішення (табл. 2).

Таблиця 1

Потенціал як основа для складових розвитку підприємства *

Характеристики підприємства, зумовлені його системними властивостями	Вплив змін потенціалу підприємства на складову його розвитку
Кількісні та якісні зміни	Збільшення потенціалу підприємства передбачає кількісні та якісні зміни в його структурі та окремих можливостях, зокрема виробничофінансових, інтелектуальних і трудових. Крім того сам потенціал у вигляді зазначеної сукупності можливостей виступає ресурсною базою та полем для проведення змін.
Поліпшення	Збільшення потенціалу підприємства є однією з умов поліпшення його стану у майбутньому. Наявний потенціал – передумова поліпшення стану підприємства за рахунок нарощування можливостей або більш якісного їхнього використання.
Довготривалість	Потенціал підприємства збільшується протягом певної тривалої кількості часу, але наявність потенціалу сприяє розвитку підприємства не миттєво або моментно, а у довгостроковому періоді
Сукупність процесів	Нарощення потенціалу підприємства представлене сукупністю процесів, за допомогою яких збільшуються його ресурси та можливості.
Збільшення потенціалу підприємства	Збільшення потенціалу підприємства в такому разі рекурсивно сприяє розвитку підприємства.
Адаптація до зовнішнього середовища	Збільшення потенціалу підприємства, нарощуючи його ресурси на можливості, сприяє більшому запасу міцності й можливостям протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища, що позитивно впливає на абсолютну та відносну життєздатність підприємства, у тому числі за рахунок можливості більш швидкої та повної адаптації системи підприємства до змін у зовнішньому середовищі.
Здатність протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища	
Підвищення життєздатності підприємства	

Внутрішня інтеграція підприємства	Нарощення потенціалу підприємства веде до ускладнення внутрішніх зв'язків і сприяє не просто накопиченню ресурсів та можливостей підприємства, але і їхній структуризації відповідно до певних критеріїв, що веде до внутрішньої інтеграції.
-----------------------------------	--

*удосконалено на основі джерела [3]

На сьогодні системними проблемами розвитку економічного потенціалу підприємств авіаційного транспорту в Україні є такі:

– наростаюче старіння основних засобів, яке призводить до невідповідності технічного та технологічного рівня вітчизняного авіаційного транспорту європейським вимогам;

– зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняного транспорту на світових ринках авіаційних послуг;

– відставання розвитку транспортних технологій – мультимодальних та інтермодальних перевезень, логістичних принципів управління вантажопотоками;

Таблиця 2

Напрямки розвитку підприємств авіаційної сфери господарювання*

Існуючі проблеми	Запропоновані заходи для їх вирішення	Перспективи розвитку
Вузьке коло інвестиційних проектів	Фінансування науково-технічних розробок	Підвищення інвестиційно-інноваційного потенціалу
	Правовий захист прав інтелектуальної власності	
	Диференціація продукції	
Проблема пошуку партнерів	Прийняття законів про відкрите небо	Розвиток авіаційного ринку
	Вихід на міжнародний ринок в сфері виробництва авіаційної техніки та комплектуючих	
	Міжнародна сертифікація та відповідність міжнародним ринковим умовам	
	Участь у міжнародних виставках та форумах	
	Укладення міжнародних угод на державному рівні	
Відсутність	Надання економічної незалежності	Зростання

належного фінансування проектів розвитку	Проведення системи державного кредитування	фінансового потенціалу
	Відкриття доступу приватних інвесторів та кредиторів до участі у фінансуванні підприємств	
	Державні програми фінансування та розвитку	
	Врегулювання концесійних відносин у процесах спільного використання ресурсної бази між державою та приватним сектором	
Низький рівень мотивації та відсутність кадрів міжнародного рівня	Стимулювання спеціалізованих навчальних закладів	Зростання кадрового потенціалу
	Впровадження міжнародних вимог до авіаційного персоналу та програм з підвищення кваліфікації	
	Спрощення доступу до міжнародного права в авіаційній сфері та інформації, необхідної у діяльності авіапідприємств	

* розроблено авторами

- недостатнє використання експортного потенціал, перш за все – транзитного потенціалу України;
- незадовільний рівень безпеки перевезень, зростання випадків світового тероризму на транспорті;
- значне екологічне навантаження транспорту на оточуюче середовище тощо.

Процес управління потенціалом може включати кілька стадій, етапів, основними з яких є формування, використання і розвиток. Формування потенціалу підприємства – це виявлення стратегічних можливостей та ресурсів, здатних підвищити конкурентноздатність підприємства; виявлення резервів потенціалу. Використання потенціалу підприємства – це «задіяння», «залучення» до роботи тих ресурсів, які були виявлені під час першого етапу. Розвиток потенціалу – це «нарощування» потенціалу за рахунок резервів, вихід на якісно новий рівень показників кращих підприємств галузі. Розвиток

потенціалу може відбуватися як одразу після закінчення першого етапу, так і впродовж процесу використання потенціалу підприємства.

При прийнятті управлінських рішень з розвитку потенціалу, і інвестиційного потенціалу зокрема, основною може бути подолання невизначеностей у таких ключових областях:

1. організаційно-економічна структура та стан внутрішнього середовища;
2. поточний економічний стан, умови та результати господарської діяльності;
3. пріоритетні напрямки соціально-економічного розвитку;
4. шляхи та методи досягнення цілей;
5. рівень фінансових показників економічного потенціалу підприємства.

Однією з умов управління потенціалом підприємства є необхідність ефективного функціонування підприємства. Ефективно працююче підприємство – це підприємство, що має економічний потенціал в поточному періоді та спроможне отримувати необхідний результат, що дозволяє йому освоювати за певний термін закономірну кількість виробів, що будуть прийняті ринком та забезпечать виживання та розвиток авіапідприємства (здатність до оновлення). Таким чином розвиток інвестиційного потенціалу – це наявність інвестиційних ресурсів та можливостей, що здатні при ефективному управлінні забезпечити майбутнє зростання авіапідприємства і, при досягненні поставлених цілей, отримувати нові властивості.

В цілому можна стверджувати, що управління розвитком потенціалу авіапідприємств повинно носити стратегічний характер, тобто передбачати розробку комплексу заходів, за допомогою яких можна було б не тільки визначати стан діяльності підприємства, а й реалізовувати проекти для підвищення конкурентоспроможності, формування стійких переваг та досягнення цілей розвитку. Зазначені аспекти перспективного управління ресурсами для розвитку інвестиційного потенціалу можуть досягатись підвищенням ефективності управління інвестиційними ресурсами.

Розвиток авіапідприємств може бути забезпечений при виконанні ними певних економічних вимог до ресурсного та інноваційного потенціалу (табл. 3).

Таблиця 3

Вимоги до реалізації потенціалу розвитку авіапідприємств*

Вимоги	Основні умови реалізації вимог
Забезпечення безпеки польотів	- відсутність авіаційних подій; - відсутність авіаційних інцидентів
Задоволення та стимулювання попиту в авіаційних послугах	- зростання запропонованої кількості та різноманітності регулярних маршрутів, міжнародних та внутрішніх; - збільшення комерційного завантаження рейсів; - зростання обсягу авіатранспортних послуг
Забезпечення конкурентоспроможності авіаційних перевезень	- функціонування альтернативних авіакомпаній на умовах добросовісної конкуренції; - доля ринку, якою володіє авіакомпанія і рівень її конкурентоспроможності; - застосування сучасних форм продажу та комп'ютерного бронювання квитків; - гнучкість тарифної системи; - якість обслуговування споживачів послуг повітряного транспорту
Впровадження сучасної техніки, технологій та обладнання	- формування сучасного парку повітряних суден з метою забезпечення необхідної продуктивності та економічної ефективності польотів; - широке застосування лізингу авіаційної техніки; - модернізація та оптимізація структури аеропортів, їх інфраструктурної частини
Фінансово-економічна спроможність авіаційних підприємств	- збільшення розміру власних основних засобів; - зростання обсягу залучених інвестицій; - зростання доходів від реалізації авіаційних послуг, робіт; - прибутковість діяльності, - відсутність будь-якої простроченої заборгованості.

* розроблено авторами

Для підвищення ефективності транспортної системи та зростання конкурентоспроможності транспортної галузі України необхідні:

1. Реалізація програми комплексного оновлення та модернізації повітряних суден та авіатранспортної інфраструктури, яка передбачатиме комплекс заходів з нормативно-правового забезпечення та створення сприятливого інвестиційного клімату з урахуванням бюджетних та небюджетних джерел інвестування.

2. Забезпечення конкурентоспроможності та якості авіатранспортних послуг для економіки, зокрема – збільшення обсягів вантажних перевезень можливе лише при умові розширення мережі логістичних послуг.

3. Підвищення якості послуг пасажирського транспорту загального користування.

4. Лібералізації ринку авіатранспортних послуг та ціноутворення на потенційно конкурентних ринках послуг транспортних послуг.

5. Європейська інтеграція та розвиток експортного потенціалу транспортних послуг.

6. Підвищення ефективності державного управління.

7. Реалізація структурних реформ на транспорті, які повинні бути спрямовані на розвиток та вдосконалення ринкових відносин та скорочення монопольного сектору.

8. Підвищення рівня безпеки транспортних процесів та енергоефективності

Процеси реформування авіаційного сектору транспортної галузі України на сьогоднішній день спрямовані на лібералізацію ринку авіаційних перевезень, реконструкції інфраструктури аеропортів та створення потужного хабу в найбільшому аеропорті України – ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль». Зазначені напрями відображені в державних нормативно-правових актах: Повітряному кодексі України, Угоді про Спільний авіаційний простір між Україною та ЄС, Угоді між Урядом України та Урядом США про повітряні перевезення, Державній цільовій програмі розвитку аеропортів на період до 2023 року» та інших. Проте, в зазначених актах не розкрито економічні взаємозв'язки між стратегічними напрямами розвитку окремих сфер авіаційного транспорту; проблеми залучення інвестиційних ресурсів авіапідприємствами державної форми власності; не описано механізми повернення авіапідприємств під державне управління; не зрозумілим залишається система захисту вітчизняних авіакомпаній від потужних міжнародних Low-cost- компаній; не описано процеси інноваційного розвитку та потреби постійного моніторингу і впровадження інформаційних технологій. Наприклад, проблеми фінансування інвестицій в реалізацію описаних в законодавчих актах напрямках розглянуто недостатньо, оскільки лише на реалізацію Програми розвитку аеропортів потрібно 8,6 млрд. грн., 5 із яких - за рахунок інших джерел...[12] Таким

чином, нерозкритою залишається проблема залучення інвестиційних ресурсів, вирішити яку можливо шляхом обґрунтування інвестиційних стратегій розвитку окремо взятих аеропортів і авіакомпаній.

Стратегічне управління інвестиційною діяльністю підприємств полягає не лише в розробці стратегічного портфелю на основі проведеного стратегічного аналізу. Обґрунтування стратегій розвитку на основі проектуванні інвестиційних механізмів для авіаційних підприємств має враховувати загальнодержавну політику розвитку, зокрема напрями перспективного розвитку і авіаконструкторських, і авіабудівних, і авіаційно-ремонтних підприємства, авіакомпаній, аеропортів, аеронавігаційного підприємства, обслуговуючих компаній, а також стандарти ICAO, IATA та угод про міжнародне співробітництво в авіації. Також при розробці інвестиційних стратегій розвитку авіаційних підприємств потрібно враховувати сучасні форми залучення інвестицій та прорахувати вартість ресурсів, залучених з внутрішніх/зовнішніх, власних/позикових джерел. Такими формами для державних підприємств є:

1. Власні активи авіапідприємств, що мають найнижчу вартість залучення, але наявні лише при прибутковості та високих ставках капіталізації. Внутрішні інвестиційні ресурси авіапідприємств становлять основну часту в фінансуванні інвестиційних проектів.

2. Залучення кредитних коштів під державні гарантії або шляхом грантового цільового фінансування. З даному механізмі є додатковий суб'єкт управління – держава, що ускладнює процеси цільового розподілу та подовжує час реалізації проектів. Але, за умови держаної власності більшості ключових авіапідприємств, державні гарантії та лобіювання інтересів на міжнародному авіаційному просторі є додатковим джерелом збільшення прибутковості інвестиційних проектів.

3. Концесійні відновини – дозволяють залучити активи приватних інвесторів, але дають прова інвестору управління на лише інвестиційним проектом, а й об'єктом інвестування: державним авіапідприємством. При цьому є додаткові ризики, що пов'язані з цілями інвестора (наприклад, якщо він являється міжнародним концерном і його наміри розвивати ще один потужний аеропорт-хаб в міжнародному геополітичному просторі сумнівні). Проте в

умовах фізичного та морального зносу аеропортової інфраструктури, при ґрунтовному економічному аналізі ризиків та їх прогнозування, залучення приватних корпорацій на умовах концесії дозволить не лише забезпечити фінансування, а й залучення інноваційних технологій.

4. Кредитні кошти. Дане джерело фінансування інвестиційних стратегій в умовах української економіки є дороговартісним через високі кредитні ставки, недоступні для реалізації масштабних проектів через відсутність потужних кредитно-фінансових установ. Крім того державні авіапідприємства, що є стратегічними об'єктами, не мають права залучати кредитні кошти згідно законодавства України.

Таким чином, при розробці інвестиційних стратегій для українських авіапідприємств необхідно враховувати законодавче забезпечення та напрями розвитку окремих сфер авіаційного транспорту, джерела фінансування та механізми залучення інвестиційних ресурсів, ефективність реалізації інвестиційних проектів.

Враховуючи те, що економічний розвиток авіапідприємства має забезпечити підвищення рівня його конкурентоспроможності, покращення фінансово-економічного стану, забезпечення безпеки польотів, вимоги економічного розвитку повинні містити характеристики, які б відображали забезпечення тієї чи іншої вимоги. З урахуванням запропонованих вимог та характеристик економічного розвитку авіапідприємства обґрунтовуються напрями та цілі стратегічного управління авіапідприємства. В основі забезпечення ефективності реалізації стратегій розвитку і їх поєднання з використанням наявного або прихованого потенціалу розвитку лежить ефективність акумульованих ресурсних резервів та можливостей. Тому доцільно розглянути особливості управління ресурсами. В перекладі з латинської мови «ресурси» (від лат. *resurgo* – підіймаються, виникають знову) – це матеріальні засоби, цінності, запаси, кошти, що в разі їх потреби можна використати в процесі діяльності підприємства.

Інвестиційно-інноваційні ресурси являють собою всі форми капіталу, що залучаються для здійснення вкладень в об'єкти інвестування [7]. Разом з тим, при розгляді складових інвестиційних ресурсів окремими авторами в них вкладається різний економічний зміст, через що це поняття вимагає більш

чіткого визначення. Найчастіше інвестиційні ресурси обмежуються фінансовими активами, які залучаються до інвестиційних проектів [8]. Однак, відповідно до законодавства України [9], для інвестування підприємства можуть залучати капітал як у майновій (матеріальній), так і в нематеріальній формах, яка виражається через об'єкти інтелектуальної власності. Дане визначення обґрунтовано багатьма економістами [7,8,10,11.], які схиляються до думки, що поняття інвестиційних ресурсів повинне охоплювати усі види капіталу підприємства. Отже, інвестиційні ресурси – це всі види економічних ресурсів підприємства, які можна задіяти в інвестиційно-інноваційній діяльності: з одного боку – це запаси, кошти, джерела, що становлять основу інвестиційної діяльності; з іншого – інтелектуальні, інформаційні ресурси, які є ресурсами супроводу та за відповідних умов здатні підвищити чи знизити ефективність застосування перших. Таким чином реалізується цільова спрямованість і розподіл ресурсів у напрямі нарощування ресурсного забезпечення розвитку підприємства. Наведене трактування відображає не лише фінансову складову забезпечення ефективності розвитку, а і підкреслює можливості використання матеріальних, нематеріальних та трудових ресурсів в процесах розвитку потенціалу. Проте виникає необхідність визначити основні критерії забезпечення ефективності використання ресурсів авіапідприємства для визначення їх взаємозв'язку та взаємозалежності з процесом розвитку потенціалу на підприємстві.

Ефективність управління ресурсами – це характеристика, що визначає здатність до здійснення діяльності та забезпечується оптимальністю складу і швидкістю перетворення (мобільністю) ресурсів в ефекти. Основними факторами, що визначають рівень ефективності управління ресурсами є їх мобільність, оптимальність структури та характер взаємодії.

Методологія оптимізації структури ресурсів на сьогоднішній день ґрунтується на теоріях управління капіталом підприємства. Тобто методи оптимізації фінансових ресурсів, інструментарій визначення ефективного співвідношення між власними та залученими коштами розроблені у наукових дослідженнях досить широко. Проте більшість дослідників не враховують участь не фінансових ресурсів в інвестиційній діяльності. Також чітко не визначено методи оптимізації співвідношення між внутрішніми та зовнішніми

джерелами ресурсного забезпечення авіапідприємства. На сьогоднішній день лише внутрішня система управління та ефективність прийняття рішень визначають співвідношення між зазначеними видами інвестиційних ресурсів.

Основними цілями в процесі забезпечення ефективності розвитку потенціалу при оптимізації структури інвестиційних ресурсів є:

- зменшення вартості використовуваних ресурсів,
- встановлення обсягів залучення не фінансових ресурсів до інвестиційної діяльності,
- підвищення рівня інвестиційного потенціалу підприємства при мінімальних втратах ресурсів,
- можливість багаторазового використання ресурсів, що забезпечить їх невичерпність на деякий час.

Наступним критерієм забезпечення ефективності управління інвестиційними ресурсами є підвищення їх мобільності. Поняття мобільності фінансових ресурсів широко застосовується у фінансовому менеджменті. Коефіцієнт ліквідності характеризує частку коштів для погашення боргів. Чим вище значення коефіцієнту, тим більше у підприємства можливостей забезпечувати безперервну роботу і розраховуватись з кредиторами. Коефіцієнт мобільності оборотних коштів визначається діленням найбільш мобільної їх частини (грошових коштів) та короткострокових фінансових вкладень на вартість оборотних коштів. Потрібно зауважити, що висока ліквідність свідчить про переважання грошових активів у структурі ресурсів, і навпаки – низька мобільність викликана значною часткою низько ліквідних активів (наприклад, матеріальних ресурсів). В управлінні інвестиційними ресурсами ліквідність є частиною мобільності ресурсів, що визначена автором як швидкість перетворення ресурсів на інвестиції. При цьому ліквідність відображає здатність інвестиційних ресурсів стати джерелом фінансування інвестицій.

Одним із факторів забезпечення ефективності інвестиційних ресурсів є синергічний характер взаємодії різних економічних ресурсів під час їх об'єднання в інвестиційній діяльності. Однак кількісні вимірники синергічного ефекту ще розроблені недостатньо, тому ми можемо лише спостерігати в кінцевому результаті ефективність такої взаємодії. При оцінці синергійного ефекту інвестиційних ресурсів найчастіше згадуються такі проблеми, як:

багатогранність та поліаспектність партнерських відносин як таких; асиметричність інформації про результати взаємодії для кожного з ресурсів; переважання експертних методів оцінки впливу факторів та результатів управління інвестиційним ресурсами внаслідок неявної природи деяких з об'єктів такої оцінки тощо.

Якщо розглядати ресурсне забезпечення розвитку інвестиційного потенціалу, то кількісне нарощування інвестиційних ресурсів дозволяє збільшити обсяг інвестиційного потенціалу. Підвищення ефективності управління інвестиційними ресурсами дає нові можливості здійснення інвестиційної діяльності та впливає на якісний склад інвестиційного потенціалу. В сукупності кількісні та якісні зміни в структурі ресурсів дозволяють забезпечити ефективність реалізації і розвитку накопиченого потенціалу, що особливо актуально в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій, глобалізації транспортних перевезень, переходу господарської діяльності підприємств у сферу цифрових відносин та послуг.

Список використаних джерел

1. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 1632 с.
2. Василенко В. А. Организационно-циклическая и структурно-функциональная модели развития организации / В. А. Василенко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – №88. – С. 100 – 107.
3. Погорелов Ю.С. Зміни потенціалу підприємства як рушійна сила його розвитку// Економіка і регіон № 2 (57) – 2016 – ПолтНТУ. – С. 59-66
4. Богатирьов І. О. Ефективність розвитку підприємств / І. О. Богатирьов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – №7-8 (26-27). – С. 73–79.
5. Денисов В. Т. Управление адаптивным развитием промышленных предприятий: монография / В. Т. Денисов, О. В. Грищенко, А. В. Слюсарев // НАН Украины. Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2007. – 276 с.
6. Забродский В. А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем / В. А. Забродский, Н. А. Кизим. – Харьков: Бизнес-Информ, 2000. – 272 с.
7. Бланк И.А. Основы инвестиционного менеджмента — К.: Ника-Центр: Эльга-Н, 2001. — Т. 2: — 2001. — 511 с.

8. Просяник В.М. Інвестиційні ресурси: теоретичний та прикладний аналіз. — Х.: 2001. — 78с.
9. Про інвестиційну діяльність: Закон України, прийнятий Верховною Радою України від 18.09.1991 р. №1560-ХІІ (з наступними змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №47.
10. Ареф'єва О.В., Коренков О.В. Управління потенціалом розвитку промислових підприємств: Монографія. / О.В. Ареф'єва, О.В. Коренков– К.: ГРОТ, 2004. – 200 с.
11. Кучерук Г.Ю., Вовк О.М. Ресурсне забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку потенціалу авіапідприємства// Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія «Економіка і управління». – К.: ДЕГУТ, 2015. – Вип. 32. – С.91-99.
12. Реформи в галузі авіатранспорту// Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. Режим доступу : <https://mtu.gov.ua/content/reformi-avia-transportu.html>